

Anmeldelser

Yngre stenalder

L'EUROPE À LA FIN DE L'ÂGE DE LA PIERRE. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen Prague-Liblice-Brno 5–12 octobre 1959. (Prag 1691. 644 s., 48 pl.).

Arkæologien er i øjeblikket inde i en meget kraftig udvikling – især i østlandene. Der publiceres efterhånden så meget, at det ofte er svært at følge med i den nye litteratur, og også på de internationale kongresser mærker man denne udvikling: Der tages så mange emner op, at de må opdeles i en række sideløbende serier, og trods denne opdeling er foredragene så talrige, at tidnød i praksis gør diskussioner med virkelig tilbundsgående uddybning af problemerne umulig.

På grund af denne udvikling vedtog man på den V internationale arkæolog-kongres i Hamborg 1958 i lighed med andre videnskaber at forsøge at afholde et symposium, en arbejdskongres med et afgrænset emne og et begrænset antal deltagere. Dette symposium fandt sted i Tjekkoslaviet i 1959 under det tjekkeske videnskaberens akademi. Deltagerantallet var (bortset fra værtslandet) fastsat til højst to fra hvert land, og emnet var begrænset til stenalderens slutning i mellem-europæisk forstand, d. v. s. til tidsrummet mellem de ældste agerbrugskulturers (de båndkeramiske kulturers) forsvinden og de snorekeramiske kulturers (enkeltgravskulturerens) indvandring. Det vil stort set sige, at der var tale om det tidsafsnit, hvor vi her i landet har tragtbægerkulturen repræsenteret – bortset fra denne kulturs yngste faser, der går ud over den behandlede del af yngre stenalder.

Den foreliggende bog er beretningen fra symposiet, og efter den at dømme, har denne kongresform afgjort fremtiden for sig.

Bidragene kan stort set inddeles i to grupper, dels brede oversigter over udviklingen inden for et geografisk område eller omhandlende enkelte kulturgrupper, dels fremlæggelser af specialundersøgelser, som de pågældende netop da var i gang med. Af den sidste gruppe er enkelte bidrag naturligvis siden blevet publiceret mere udførligt i monografier. Dette gælder således Ida Bognár-Kutziáns bidrag til den ungarske kobberalders kronologi og Jürgen Driehaus' undersøgelser over den sydtyske Altheimergruppe og dens kulturelle og kronologiske stilling i mellemeuropæisk neolitikum.

Oversigterne dækker næsten hele Europa, og med sine godt 600 sider giver bogen et usædvanligt rigt overblik over de nyere forskningsresultater, og de rigelige noter leder en hurtigt videre til den nyere litteratur. Som alle stærkt koncentrerede oversigter er de dog lettest at læse, hvis man i forvejen er inde i problemerne, men bortset fra det er bogen lige anvendelig for specialisten som for den, der uden alt

for store forudsætninger vil skaffe sig et overblik over den nyere forsknings resultater.

På grund af den koncentrerede tekst er det her umuligt at give et referat. Nævnes bør dog blandt de mange artikler om Balkan og Østeuropa G. I. Georgievs oversigt over kulturgrupper i Sydbulgarien. Den er illustreret med ikke mindre end 33 plancher – til dels i farver – foruden en del tekstfigurer og giver en oversigt over de meget vigtige stratigrafiske fund i den store Karanovo-byhøj.

Af særlig interesse for os her i Danmark er de mange artikler, der belyser tragt-bægerkulturens udvikling og dens forhold til andre kulturgrupper. Og her træder netop den vigtigste fordel ved symposium-formen klart frem: De enkelte problemer bliver belyst fra mange sider, og de enkelte forskeres meninger bliver kritisk analyseret og kommenteret af kollegerne. Heraf følger dog naturligvis ikke, at deltagerne altid er blevet enige om, hvad der er rigtigt, men det fremgår i hvert fald af diskussionen, hvad der er sikkert, og på hvilke mere usikre punkter den fremtidige forskning bør sætte ind.

Et eksempel på denne i og for sig frugtbringende uenighed er spørgsmålet om tragt-bægerkulturens oprindelse. Hermann Behrens mener således, at tragt-bægerkulturen er udviklet i Bøhmen-Mæhren på grundlag af Donau-kulturerne, og at den sydiskandinaviske tragt-bægerkultur har fået sit særpræg ved indflydelser fra Rössen. Konrad Jazdzewski hælder til Childes gamle ide, at tragt-bægerkulturen er opstået i Mellemeuropa af lokale mesolitiske stammer, der har lært neolitisk levevis af Donau-kulturerne. Ukraine må både af kronologiske og geografiske grunde udelukkes som tragt-bægerkulturens oprindelsessted. C. J. Becker finder derimod en sådan udvikling usandsynlig, dels fordi man ikke i Mellemeuropa kender mesolitiske grupper, der kan have spillet en sådan rolle, dels fordi Donau-kulturernes keramik og redskabsinventar er væsensforskellige fra tragt-bægerkulturens. Da forudsætningerne for tragt-bægerkulturen heller ikke lader sig påvise i Vesteuropa, anser Becker det for sandsynligst, at tragt-bægerkulturen er opstået i Sydøsteuropa og herfra har bredt sig ud over Mellemeuropa og Sydiskandinavien.

Af hensyn til de senere års diskussion herhjemme om den sydiskandinaviske tragt-bægerkulturs oprindelse, er det måske værd at pointere, at den ovennævnte uenighed på kongressen dækker over et fælles grundsynspunkt: Tragt-bægerkulturen er en enhed, og dens oprindelse må ses på et fælleseuropæisk grundlag. At den sydiskandinaviske tragt-bægerkultur skulle være udviklet lokalt af Ertebøllekulturen er ganske usandsynligt allerede af den grund, at denne tanke ikke giver nogen forklaring på, at der forekommer keramik af samme type som vor ældste tragt-bægerkeramik over store områder af Mellem- og Østeuropa. Også den tydelige forskel i tragt-bægerkulturens og Ertebøllekulturens inventar viser klart, at der er tale om forskellige kulturer.

Blandt de øvrige afhandlinger af speciel dansk interesse må nævnes Stuart Piggotts oversigt over britisk neolitikum, der på væsentlige punkter afviger fra hans monografiske behandling fra 1954, og Glyn E. Daniels artikel om de vesteuropæiske megalitgraves datering.

Ebbe Lomborg.

Arkæologi syd for grænsen

JACOB RÖSCHMANN: VORGESCHICHTE DES KREISES FLENSBURG. »Die vor- und frühgeschichtlichen Denkmäler und Funde in Schleswig-Holstein« Bd. VI. Karl Wachholtz Verlag, Neumünster. 1963. 680 s. 96 DM.

Til museet i Gottorp er knyttet et »Landesamt für Vor- und Frühgeschichte«, hvis opgave det er at samle og registrere alle videnskabeligt anvendelige oplysninger om landets ældste historie, og som derefter amtsvis udgiver dette materiale. Efter en ret fast plan indeholder et sådant bind en oversigt over amtets forhistorie, en fortegnelse over fund og findesteder, uddrag af udgravningsberetninger, sagn og andet traditionsstof, det hele ordnet efter kommuner og til sidst et meget stort, kronologisk ordnet billedmateriale, mest tegninger af oldsager.

Som bind 6 i denne række foreligger nu Flensborg amt, et digert værk på over 800 sider. Forfatteren er Jakob Röschmann, mangeårig lærer i Flensborg og siden 1935 betroet denne opgave, som han just nåede at fuldføre før sin død. Hans arbejde giver vigtige bidrag til at vurdere vilkårene for en sådan egnsbeskrivelse og værdien af den.

Efter en oversigt over det arkæologiske arbejdes første tid i egnen omkring Flensborg, – det går tilbage til slutningen af det 17. århundrede – går Röschmann over til at drøfte, hvor sikkert man kan fortolke de iagttagelser, der gøres ved en amtsbeskrivelse. Har der virkelig ligget en stortensgrav der, hvor der i den pløjede mark synes at være ting, der tyder derpå? I flere tilfælde foreligger der dog materiale fra ældre tid over sådanne steder, og en sammenligning med stedets udseende nu hjælper til med stor sikkerhed at forstå iagttagelser også på steder, hvor en sådan gammel beskrivelse ikke findes.

Også i Flensborg amt har oldsagsamlere og amatørarkæologer – ehrenamtliche Pfleger – haft deres store betydning for at bevare det materiale, der her forelægges.

Yderst vigtige i den arkæologiske oversigt er kortene over de forskellige oldsagstypers udbredelse. Et stort materiale står til rådighed og allerede de første kort over ældre stenalder viser de områder, hvor bebyggelsen sætter ind i de første årtusinder. Man ser så på de følgende kort, hvordan de første agerbrugere i yngre stenalder begyndelse fra kyster og ådale flytter længere ind i landet, ganske som det kan studeres i naboområder i Nordslesvig.

Bebyggelsen i denne og den følgende tid samler sig stort set i 4 områder, hvert knyttet til sit åsystem og præget af bestemte jordbundsforhold. Interessant er nu, at disse forhold trods mindre forskydninger holder sig oldtiden igennem. Også Röschmann tvivler på teorier om en stor befolkningsformindskelse i Østslesvig i løbet af yngre bronzealder. I hvert fald viser de samme hovedtræk sig, når fundene igen dukker op i ældre jernalder, og endog middelalderens herredsgrænser forløber i de indtil da fundtomme områder mellem byderne.

Denne kontinuitet i bebyggelsen er bemærkelsesværdig og viser, at man skal være forsigtig med at drage slutninger af, at fundmaterialet svigter i perioder. Det drejer sig jo her i det væsentlige om en bondebefolkning, som ikke uden tungtvejende grunde forlader et sted, hvor den trives.

Det ses også af denne publikation, at en bebyggelseshistorisk undersøgelse må gå grundigt til værks med et mindre område for at nå reelle historiske resultater.

Et par særlige emner tager Röschmann op i forbindelse med den egentlige »Landesaufnahme«. Han har foretaget undersøgelser af sten med skålformede fordybninger og kommer til det resultat, at man i oldtiden brugte stenspulver fra »hel­lige« sten som medicin, og at skålene er opstået på denne måde. Morsomt nok er en stor norsk undersøgelse af Sverre Marstrander samtidig kommet til et ganske lignende resultat, omend han tydeligere end Röschmann knytter skikken til frugt­barhedskulten.

Foruden de gamle vejspor får også de middelalderlige voldsteder deres behand­ling, og Flensborgfarere vil være forfatteren taknemmelig for omhyggelig rede­gørelse for de 4 voldsteder, der endnu kendes indenfor Flensborg by, selv om man ikke ved, hvilket af dem, der gav byen navn.

På en måde var vi her i landet foran med katalogiseringen af vore oldtidsminder. De første sognebeskrivelser blev udarbejdet længe før århundredskiftet, og vort materiale er derfor vistnok bedre end det, der kunne fremskaffes i dag. Men det nye i den slesvig-holstenske »Landesaufnahme«, som nu har overvundet kritikken og efterlignes mange steder, ligger i publiceringen. Museerne ligger efterhånden med så stort et materiale, at rejsende arkæologer aldrig når at udnytte det, ganske bortset fra de smertelige erfaringer, som tyske museer måtte gøre under den anden verdenskrig.

Det er ikke usandsynligt, at vi også her i landet bliver nødt til at tage tanken bag vore sognebeskrivelser op til fornyet overvejelse, så meget mere som det arkæo­logiske arbejde nu ikke mere er forbeholdt et enkelt museum i København, men er fordelt på mange.

Hans Neumann.

Rügen som søfartsø

WOLFGANG RUDOLPH: DIE INSEL DER SCHIFFER. Zeugnisse und Erinnerungen von rügischer Schifffahrt. Rostock 1962. 247 sider + 28 tavler.

Der er grund til at henlede det søhistorisk interesserede danske publikum på denne righoldige og samtidig levende skrevne fremstilling af øen Rügens søfartshistorie gennem tiderne. Forfatteren, der er etnolog og som i mange år har boet i Sassnitz, har for Institut für deutsche Volkskunde (under Deutsche Akademie der Wissen­schaften) haft den opgave at »inventere« den tyske østersøkyst, et arbejde der som resultat har givet et rigt udbytte af oplysninger, tegninger, fotos m. m. om lokale skibstyper, fiskeriet og dets metoder, kystsøfarten og farten over den vide sø. Hans resultater er på mange måder af interesse for Danmark og Sydsverige, idet han fremdrager mange fællestræk inden for søfartskulturen, fiskeriet og skibsbyggeriet. Her kan forøvrigt henvises til hans afhandling om de pommerske drivkvaser (»Zees-boote«) i Handels- og Søfartsmuseet på Kronborgs årbog 1961 (s. 49–89), hvor der redegøres for de gensidige tysk-danske og dansk-tyske påvirkninger på dette felt (jfr. konservator Christian Niensens afhandling sst. s. 90–150, der belyser emnet fra dansk side).

Den foreliggende bog klargør på andre områder den mange gange ret intime for­bindelse med norden; man hører f. eks. om Rügen-skippernes regelmæssige farter med brænde til København og om hvorledes de danske jagt- og skonnerttyper blev

efterlignet af øens skibsbyggere, og færgefarten til Ystad og Trelleborg behandles udførligt. Men ellers er det øens egen fiskeri- og søfartshistorie, der grundigt beskrives, dels på grundlag af arkivstof og trykt litteratur, dels på et af forfatteren selv indsamlet meget omfattende kildemateriale, optegnet under samtaler med den stedlige befolkning. Som følge deraf er bogen blevet langt mere end en nøgtern statistisk beskrivelse; den behandler i rigt mål fisker- og sømandslivet i alle dets faser og giver således et facetteret stof til belysning af befolkningens kår, skikke, tro o. s. v. Også her mærker man, hvor meget fællesstof der er mellem Skandinavien og det tyske kystlandskab, helt bortset fra, at søfartskulturen på mange måder er international i sit hovedpræg.

En eneste anke: Desværre mangler der et register; det havde ellers været til stor nytte.

Henning Henningsen.

Traps Danmark

J. P. TRAP: DANMARK. Femte udgave. Redigeret af NIELS NIELSEN, PETER SKAUTRUP, POVL ENGELSTOFT, THERKEL MATHIASSEN. Hjørring, Thisted og Aalborg amter (bind VI, 1-3), 1266 s., 1960-61. Viborg og Randers amter (bind VII, 1-2), 1068 s., 1962-63. Kr. 58.00, 48.00, 78.00, 90.00 og 90.00.

I fortsættelse af tidligere anmeldelser (Fort Nut XIX s. 328 ff., XX s. 47 f., s. 219 f. og XXI s. 141 f.) skal opmærksomheden endnu engang henledes på femte udgaven af dette storværk, som i løbet af årene 1953-60 har inddækket, hvad man i gamle dage ville kalde østifterne, inkl. hovedstaden og hovedstadsområdet, og som derefter er gået i gang med Jylland, begyndende nordfra.

Omtrent midtvejs i udsendelsen af de 5 amtsbind, som her skal omtales, er der sket et personskifte i værkets generalstab, idet Therkel Mathiasen ved Povl Engelstofts død er indtrådt i redaktionen sammen med professorerne Niels Nielsen og Peter Skautrup. For Povl Engelstoft blev Traps Danmark den sidste store bedrift i et langt livs redaktørvirksomhed. I betragtning heraf forstår man godt, at redaktionen har villet bringe en nekrolog over ham snarest muligt, men man kan diskutere, om ikke det havde været rimeligere at vente til de(t) afsluttende registerbind, da man næppe om nogle år vil erindre, at Povl Engelstoft døde i intervallet mellem udsendelsen om Ålborg amt og Viborg amt.

Med den faste ramme, der fra starten skal lægges og er lagt om udgivelsen af et værk som Traps Danmark, vil der ikke kunne forventes større ændringer i værkets karakter, fordi man fra Øerne foretager springet til Jylland. Og dog kan der noteres en væsentlig og ret iøjnefaldende ændring. På *sognekortene*, som stadig er gengivet i målestoksforholdet 1:150.000, har man for at lette overskueligheden vist det behandlede sogn som en hvid flade, mens de omkringliggende sogne har fået en grå rastertone, og samtidig har man skåret antallet af de med navn gengivne lokaliteter betydeligt ned. Selvfølgelig er alle *byerne* medtaget samt et udvalg af *Saml. af gde og hse*, men hårdt er det gået ud over kategorien *gårde*. Man skulle vel forvente, at de hovedgårde, som stadig er store landbrugsbedrifter og samtidig historiske mindesmærker med dertilhørende oplysninger i selve teksten, stadig fandtes værdige til navn og signatur, men dette er ingeniende altid tilfældet. Således kan det f. eks. nævnes, at hovedgården Høgholt i Vendsyssel leder man forgæves efter på sogne-

kortet for Hørmested sogn (bd. VI s. 155), skønt den dog i teksten optager næsten 2 sider, inkl. et udmærket billede. At den pågældende gård godt kan findes på amtskortet over Hjørring amt, er efter anmelderens mening en ringe trøst. Omvendt kunne man godt have undværet afbyggergården Grishøjgård på kortet over Tolstrup sogn (bd. VI s. 338), og i det hele synes der at råde en del inkonsekvens m. h. t. hvilke gårde der skal med og hvilke ikke. Gårdnavne og -signaturer er imidlertid kun en del af, hvad man kan savne på de jyske sognekort. Mens ø-bindenes sognekort stort set havde samme indhold som Geodætisk Instituts kort over Danmark i 1 : 100.000, har man nu taget kortet 1 : 200.000 som udgangspunkt. Det skal indrømmes, at kortene har vundet i overskuelighed – og den i denne forbindelse ofte nævnte lup kan godt forblive i skuffen – men man har vel næppe tiltænkt sognekortene en funktion som færdselskort, og samspillet mellem kort, tekst og illustrationer er ved den stedfundne ændring ikke mere så harmonisk som før.

Mens sognekortenes ændring må noteres på tabssiden, må en anden ændring betegnes som en gevinst. De såkaldte *herredsindledninger*, som i de tidl. udkomne bind indskrænkede sig til et par linjer med en henvisning til de i amtsindledningen meddelte oplysninger om den administrative inddeling siden 1660, har i de foreliggende bind fået en betydelig udvidelse. Det er priseligt, at de ellers så stedmoderligt behandlede birker er medtaget, og de juridiske forhold er i det hele taget omtalt i et sådant omfang, at Trap ligefrem bliver et godt udgangspunkt for en arkivundersøgelse. Endvidere er herredsinddelingen også anskuet under en gejstlig synsvinkel (provstierne), og herredernes tilhørsforhold til de gamle len – før 1660 – er belyst.

For dyrkere af lensvæsenets og lokalforvaltningens historie har Trap – også i tidl. udgaver – været et nyttigt værk; man har her bl. a. kunnet finde oplysninger om len og lensmænd forud for 1513, hvor Erslevs »Danmarks len og lensmænd« begynder, i det mindste for slotslenenes vedkommende. Fortegnelser over lensmændene har været bragt i forbindelse med omtalen af de slotte, hvorfra de pågældende udøvede deres administrative virksomhed. Denne linje er heldigvis også fulgt i 5. udgave, og dog har det ikke været anmelderen muligt at finde de pågældende oplysninger om så betydelige len som Ålborghus og Dronningborg, hvorimod len som Skivehus, Hald og Kalø er behandlet i det vante omfang. Atter en lille inkonsekvens, men emnet er måske også så specielt, at kun de særligt interesserede bliver opmærksomme på manglerne.

Det vil være en krævende opgave at gå på jagt efter trykfejl i fem digre amtsbind, og det er heller ikke forsøgt, men én sprang dog i øjnene, nemlig hvor arealet af Danmarks største højmose, Lille Vildmose, angives til 55 m² (bd. VI s. 1029).

Nærværende anmeldelse er bevidst koncentreret om de ændringer, Trap har undergået i de udkomne Jyllands-bind. Den fremførte kritik ændrer imidlertid intet i den forlængst fastslåede kendsgerning, at Trap er et uhyre nyttigt, grundigt og solidt opslagsværk, til lige stor nytte hvad enten man søger oplysninger af antikvarisk art eller vil orientere sig i det moderne samfund.

Det må meget håbes, at det påbegyndte udgivelsestempo kan holdes, således at hele landet vil være dækket ind i tide, før den planlagte opdeling i større administrative enheder – til afløsning af de nuværende amter – helt ændrer rammerne for værket.

Niels Oxenvad.

Lem sogn

ALFRED KAAE: LEM SOGN: Et skår af mosaikken Danmark. Udgivet af læge Andreas Tofts legat til en beskrivelse af Lem sogn. Ringkøbing 1962. 364 sider. (Ekspedition: husejer Alf. Pedersen, Lem).

Atter er der udkommet en stor, fornemt udstyret bog fra lærer Alfred Kaaes hånd. Ligesom tilfældet er med hans tidligere bøger og afhandlinger er bogen forsynet med Kaaes egne tegninger og skrevet med noget af en digters pen, så her mærker vi en forening af kunstneren og historikeren og tilmed en stræben for at vise »skåret« på sin plads i den store mosaik. Derved bliver fremstillingen endog meget bred. Foruden et grundigt arkivarbejde er der gjort studier i landskab og arkæologi, ligesom der er foretaget en indsamling af mundtlig tradition. Opdelingen af stoffet er sket i følgende hovedafsnit: Naturen og mennesket, Oldtidslevn og oldtidsliv, Middelalderminder, Fra reformationen til matrikelstiden, Den unge enevælde, Stavnsbåndets århundrede, Reformtiden, Nye tider, Op mod vor tid, De gamle gårde i sognet. Det sidste er gårdhistorien, der lettes noget ved, at her har været et ret stort antal enkeltgårde eller gårde med eget navn, nogle af disse gårdnavne er for øvrigt gået af brug i nyere tid. Imidlertid gik det her som adskillige andre steder, at da bonden selv blev ejer af sin jord, handlede og mageskiftede han med den i en sådan grad, at gårdenes kendingstegn dengang – hartkornet – forandredes til ukendelighed. Derfor vil det forstås, at trods det store arbejde har det ikke alle steder været muligt for Kaae at give en sammenhængende oversigt. Forfatteren har også benyttet sig af et stort materiale til gård- og slægtshistorien, som læge Andreas Toft og genealogen Thorvald Lodberg havde bragt til veje.

Når bogen er blevet så stor og flot, som den er, skyldes det foruden forfatteren og udvalget, der har stået for udgivelsen, afdøde læge Andreas Toft, der stiftede et legat til en beskrivelse af sognet. Må vi lige minde om, at det er den samme læge, der gennem et stort legat gjorde den yngre slægt i Lem til sine arvinger og muliggjorde fredningen af Ø. Lem hede med de kendte oldtidsagre og hustomter.

H. K. Kristensen.

Roskilde-billeder

BILLEDER FRA DET GAMLE ROSKILDE. Tekst: HANS RØNØ. Roskilde Tidendes Forlag 1963. 47 s.

Kirkegårdsinspektør Rønø har efter fru Fanny Fangs død skrevet lørdagsartikler til »Roskilde Tidende« om lokalhistoriske emner og på opfordring udsendt et udvalg af dem, hver artikel ledsaget af det billede (fotografi eller gengivelse af maleri eller tegning), hvorover der fortælles. Rønø gør beskedent opmærksom på, at han ikke er forsker og beder om, at småstykkerne kun betragtes som causerier, der bortset fra den 60-årige fortællers egne erindringer bygger på tidligere lokalhistorikers arbejder. Rønø fortæller livligt, bedst utvivlsomt hvor hans egne minder fra opvækst og ungdom i Roskilde træder til; i enkelte tilfælde med en detaljeret opremsning af navne (f. eks. De første spejdere), der kun kan interessere en ret lille cirkel,

eller med vittigheder, der virker som fyld (Meldahl om Chr. IV s. 14). Flere artikler tangerer hinanden, hvorved gentagelser fremkommer, som i stykkerne, der fortæller om den gamle torveplads og det nuværende Stændertorv; det lader sig nok vanskeligt undgå. Det er stykkerne, der knytter sig til nedrevne huse eller ændrede gade-partier, der har interesse længst ud. Fotografierne er i deres gengivelse præget af at være beregnet til dagbladspapir, ofte er det Kr. Hudes billeder, der er benyttet, trist da, at den sidste artikel i heftet, der er viet mindet om Hude, er forsynet med et billede, der viser os hans hus og hans pæretre, men kun lader os skimte ham selv.

Rønøs hefte fører ikke i dybden, men det er med til at føre en ny slægt – også de unge tilflyttere – ind i et Roskilde, der for ikke længe siden er forsvundet.

C. Rise Hansen.

Færgegården

HOLGER MUNK: JÆGERSPRIS FÆRGEGAARD gennem fire hundrede aar. Gads forlag, Kbh. 1962. 425 s.

»Byens luft gør fri«, sagde man i gamle dage. Det gælder næppe mere. Men luften omkring Jægerspris frigør åbenbart folk i høj alder til videnskabelig indsats. Var stiftelsens læge, *Eiler Høeg*, ikke 72 år, da han disputerede for doktorgraden, og var overlærer og forpagter *Holger Munk* ikke 63 år, da han forsvarede sin disputats om rytterbønderne ved Vordingborg?

Den nyeste frugt af *Holger Munks* videnskabelige studier er en stor og statelig bog om Færgegårdens historie. Med utrolig flid har han samlet så godt som alt, hvad arkiver og trykte kilder rummer om emnet, ordnet stoffet mønsterværdigt og fremstillet det nøgternt og grundigt. Færgegårdens tilskikkelser skildres i sammenhæng med godset Jægerspris' historie. Her supplerer dr. Munk på væsentlige punkter *C. F. Wegeners* afhandling fra 1855–56 om Abrahamstrups historie. Måske kan man fristes til at sige om Munk, hvad *N. M. Petersen* engang sagde om Wegener, at han har presset pomerantsen til sidste dråbe, – enkelthederne er overvældende, og de, der kun kender forfatteren fra denne bog, ved ikke hvor fortrinlig en fortæller han kan være. Lidt stramning ville have ladet denne evne hos forfatteren komme bedre til sin ret.

På den anden side savnes lidt blik ud over landet. Hvordan var færge- og bro- »politikken« andre steder? Det må have været en indbringende stilling at lede færgefarten over vore mange sunde og fjorde. Det står da også klart, at den fornemme færgegård (hvis arkitekt pudsigt nok uden fornavn kaldes »byggningsinspektør *Friis*«) ganske mistede sit økonomiske eksistensgrundlag, da Kronprins Frederiks Bro blev bygget i 1868. Af gården, der har været forfatterens kære og velplejede hjem gennem fyrretyve år, er der et væld af gode billeder, kun intet af færgen selv (bortset fra *Senns* akvarel fra 1808, hvor læseren ved egen hjælp kan opdage den). Men for hver den, der elsker egnen omkring Jægerspris, vil dr. Munks bog være en guldgrube, og den er tillige et nyttigt bidrag til dansk kulturhistorie.

Roar Skovmand.

Om huse

HAKON LUND og KNUD MILLECH (red.): DANMARKS BYGNINGSKUNST. H. Hirschsprungs forlag, Kbh. MCMLXIII. 479 sider. Ill. kr. 59,- hft.

TOBIAS FABER: DANSK ARKITEKTUR. Arkitektens forlag, Kbh. 1963. 278 sider. Ill. kr. 78,- ib.

Siden magister Harald Langberg i 1955 udsendte sin *Danmarks Bygningskultur*, der forlængst er udsolgt, er der ikke udkommet noget større værk om dette emne. I 1963 er ikke mindre end to værker udsendt.

DANMARKS BYGNINGSKUNST fremtræder som et samleværk med ni forfattere, hvoraf de to arkitekturhistorikere Hakon Lund og Knud Millech har været redaktører. Illustrationerne, der betyder meget for et sådant værk, er ikke særlig gode. De, der belyser de ældste afsnit, er de dårligste. I et værk om bygningskunst burde der, med illustrationsmaterialet, være gjort rede for forholdet mellem plan, opstalt og funktion. Her beskrives funktionen, bygningens opstalt vises i fotografi eller tegning, men der er ikke gengivet planer af ret mange af de beskrevne huse. I magister Langbergs bog dannede planer og fotografi en helhed.

Da så mange forfattere har medvirket, vil det være vanskeligt, i en anmeldelse, at komme udenom en gennemgang afsnit for afsnit.

Arkitekt Elna Møller indleder værket med en beskrivelse af træbygningskunsten fra stenalder til middelalder, og det er et velskrevet afsnit. Det er ikke meget, der er bevaret af disse træhuse, men den klare fremstilling, der gør afsnittet læseligt, får også stoffet gjort nærværende.

Værkets kronologiske opbygning bliver slået i stykker af det følgende afsnit om landbygninger indtil 1870, skrevet af museumsinspektør Bjarne Stoklund. Der lægges for med bopladser fra jernalderen, hvor kun tomterne er bevaret – derefter fortælles om huse og gårde i middelalderen, hvor materialet er udvidet med historiske kilder. Fra ca. 1600 er der bevaret gårde, og der redegøres for konstruktionsprincipper, sulehus, højremshus, huse med spærtag og disse huses geografiske områder.

Romansk tid, 1050–1250, har magister Ulla Haastrup taget sig af. Afsnittet er svært at læse, idet mange detaljer bliver draget frem og udførligt beskrevet. Disse beskrivelser virker sært abstrakte, da illustrationsmaterialet ikke er tilstrækkeligt. Af 1100-tallets kirker beskrives hovedværkerne – Lund og Ribe domkirke, samt hvad forrige århundrede levnedes af Viborg domkirke. Efter en kort omtale af romanske landsbykirker slutter afhandlingen med det monument, hvor den romanske tradition brydes med den gotiske – Roskilde domkirke.

Redaktør Erik Horskærs afhandling om gotikken, 1250–1530, læses med stort udbytte. Klart og levende fortælles om periodens hovedværker – cistercienserkirken i Løgum, Skt. Morten i Næstved, domkirkerne i Odense og Haderslev, Skt. Peder i Næstved og Skt. Petri i Malmø samt birgittinerkirkerne i Maribo og Mariager. Opførelsen af korpartiet i Århus domkirke og gotiseringen af hele katedralen beskrives og anskueliggøres med et par fine illustrationer. Af profane huse omtales bispeborgene i Gjorslev og Spøttrup samt Glimmingehus.

Renæssancen, som museumsdirektør Minna Heimbürger tager sig af, indledes med en beskrivelse af forsvarsværker og byplaner, for derefter at behandle kongelige borge, herregårde, kirker, administrationsbygninger og slutte med en omtale af

borgerhuse. Minna Heimbürger mener, at man først i renæssancen begynder at gennemtænke et byggeri i detaljer, inden man sætter skovlen i jorden. Det er en fantastisk påstand. Om Rundetårn fastslår Minna Heimbürger, at der er så umiskendelig lighed med hjørnetårnene i Loireslottet Amboise, at alle andre forslag til forbilleder kan udelukkes. Det er unægtelig en forenkling af problemerne.

De næste tre stilperioder – barok, senbarok og rokoko, klassicisme – beskrives af bibliotekar Hakon Lund. Lambert van Havens hovedværker: Vor Frelsers kirke, et projekt til et kongeslot i København og audienssal og løngang ved Frederiksborg slot indleder afhandlingen. Hakon Lund søger at bringe overskuelighed i den mangfoldighed af bygninger, der opførtes i perioden, ved udredning af evt. bygmestre, og såvel projekter som de endelige resultater beskrives.

Afsnittet om senbarok og rokoko omhandler enevældens store slotte – Christiansborg og Hirschholm – og den vigtigste fornyelse i perioden – den bekvemme stormandsbolig på landet. Eigtveds generalplan for Amalienborgkvarteret, hvis slutsten, Frederikskirken, så mange arkitekter kom til at projektere, afrunder perioden og fører naturligt over i klassicismen. Hakon Lund finder udenlandske forbilleder frem for de fleste af rokokoens bygninger, uden dog at vise nogle af dem. Man savner en omtale af oprettelsen af kunstakademiet (31. marts 1754), hvor Eigtved blev den første direktør.

Klassicismen indledes med nye projekter til Frederikskirken, og det er Jardin's to projekter, der omtales. Jardin vendte i 1771 tilbage til Frankrig, og hans elever, først og fremmest C. F. Harsdorff, fører stilen videre. Harsdorff påbegyndte 1774 opførelsen af sit kirkelige hovedværk, Frederik V's kapel i Roskilde, men det blev hans elev, C. F. Hansen, der fuldførte det i 1820'erne.

Hermed er vi inde i næste afsnit, der kun omhandler periodens sidste store bygmester, C. F. Hansen. Arkitekt Helge Finsen har skrevet dette afsnit. Det er måske nemmere at skrive om en enkelt mands værker, men det er til gengæld også blevet den bedste afhandling i bogen. Arkitekt Finsen er en glimrende fortæller, og hans afsnit kan læses med stort udbytte.

Arkitekt Knud Millech har skrevet om de tre næste afsnit – C. F. Hansens samtid, klassicismens opløsning og den begyndende historicisme og overgangen til den kubistiske funktionalisme. Der var ikke mange af C. F. Hansens samtidige, der fik store opgaver betroet. Her nævnes Mallings universitet og Hetschs arbejder.

Oprøret mod klassicismen kom med Gottlieb Bindsbølls museum for Thorvaldsen. Denne bygning, som man mærker har Millechs kærlighed, beskrives på indgående måde. Her er endelig en beskrivelse, hvor tekst, tegninger og fotografier går op i en højere enhed, selv om tilegnelsen kræver en del af læseren. Millech fører os videre til den nationale retning med Herholdt, for hvis hovedværk – universitetsbiblioteket – der bliver gjort udførligt rede, over eklekticismen og stukarkitekturen frem til vort århundrede med nationalromantikens gennembrud, da Nyrop bygger Københavns rådhus. Efter den Nyrop prægede retning kommer nybarokken, og perioden slutter med ny-klassicismen, hvor den i mellemtiden stærkt forkætrede C. F. Hansen bliver det store forbillede.

Sidste afsnit, tiden efter 1930, bliver behandlet af professor Hans Erling Langkilde. Her er valgt at redegøre for de forskellige strømninger i arkitekturen og at belyse dem ved eksempler, hvorfor der heller ikke er foretaget nogen indgående beskrivelse af de bygninger, vi i dag anser for hovedværker. Der gives en glimrende

redegørelse for de to retninger i den amerikanske arkitektur, der har gjort sig stærkt gældende indenfor det nyere byggeri. Frank Lloyd Wright tilstræbte rustikke virkninger og kraftige horisontalvirkninger, mens Mies van der Rohe tilstræber forfinede virkninger i et skematisk formsprog. Denne beskrivelse er vel nøglen til forståelse af nutidens byggeri.

For at få det fulde udbytte af bogens tekst må man ty til værker med samme emne, der ikke er så karrige på illustrationer. Her er litteraturfortegnelsen bag i bogen en stor hjælp.

De gode illustrationer, DANMARKS BYGNINGSKUNST er fattig på, findes til gengæld i DANSK ARKITEKTUR. Forfatteren Tobias Faber, der er professor ved Kunstakademiet, lader sin bog fremtræde med et væld af fremragende optagelser og et stort supplerende materiale af plan- og opstalttegninger. Dansk arkitektur beskrives fra forhistorisk tid til nutid med hovedvægten lagt på nyere arkitektur. Næsten halvdelen af bogen omhandler arkitektur efter 1900, og en tredjedel heraf bygninger opført efter 1950.

Der gives en god orientering om arkitekturens udvikling, og hvilke hovedstrømninger der har præget den. Ingen nye synspunkter føres i marken, og enkelte punkter kan korrigeres.

Under beskrivelsen af jættestuer anføres, at gangen vender mod øst. Gangen vender sædvanligvis mod syd, med afvigelser mod øst. Om Triforiegallerierne i de romanske katedraler står: »Det var en processionsgang over sideskibenes lofter, hvis lysninger ind mod kirken udnyttedes dekorativt.« Det er dog kun een tydning, der her fremføres, og den mindst sandsynlige. Kåre Klints Betlehemskirke har ifølge teksten treskibet kor, men som det fremgår af plantegningen, har grundens skævhed bevirket, at koret kun er toskibet. Plan og opstalt af Rødovre rådhus samt gengivelsen af hovedtrappen i samme rådhus er fejlagtigt benævnt Søllerød rådhus. Sammenholdt med teksten skaber dette nu ikke større klarhed.

Afsnittet om udviklingen fra 1950–1963 er bogens interessanteste. Tobias Faber har i en anden bog (Rum, Form og Funktion) skrevet: »Arkitektur er primært en brugskunst, og dens anvendelighed er en afgørende forudsætning for dens kvalitet.« Dette klare kriterium har desværre ikke været enerådende i bedømmelsen i denne bog. Her vises artistisk fine og afklarede kontorhuse, skoler og rådhus, men midt i beskrivelsen af de raffinerede detaljeringer nævnes ikke med eet ord de kvaler, solvarmen forårsager for de arme mennesker, der har deres daglige arbejde i disse huse.

En ting, man savner i afsnittet om nutidens arkitektur, er en omtale af de saneringer, der siden krigen er under udførelse i mange byer, specielt i København. Kapitalstærke bygherrer opkøber flere matrikelnumre og får myndighedernes velsignelsen til at opføre nybygninger, der totalt ødelægger en gades eller et kvarters proportioner. Arkitektur er også læren om proportioner. Her i bogen vises kun et par vellykkede eksempler på huse, der indpassedes i en gade, Edvard Thomsens hus på H. C. Ørstedesvej og Møller-Jensens på Falkonér allé.

Foruden forfatteren har arkitekt Poul Erik Skriver medvirket ved bogens tilrettelægning.

Det er blevet en ualmindelig smuk bog.

Ebbe Lehn Petersen.

Danske haver

HAKON LUND: DANSKE HAVER i det syttende og attende Aarhundrede. Tilrettelægningen i samarbejde med Carl Gilbert Jespersen. Udgivet med støtte af Ny Carlsbergfondet i serien: Kunst i Danmark, redigeret af Erik Fischer, Mogens Gjødesen, Poul Vad. Gyldendal 1963. 88 sider, 78 illustrationer. Kr. 16.00.

Bogens emne er den franske havestil, som den kommer til syne i danske haveplaner, en stil, hvis præg skyldes Le Nôtre og som hersker gennem et århundrede. I Danmark afspejler denne stil sig i haveplaner fra ca. 1670–1770; gennemgangen af disse planer er indrammet af nogle ord om Rosenborg have fra begyndelsen af 17. årh. og om Jægerspris-parken fra 1770–80'erne.

Der er disciplin over gennemførelsen; havernes brug, havekunstens økonomiske, botaniske og sociale sider berøres ikke, forbindelsen med bygningerne kun undtagelsesvis. Pladsen tillader ikke nogen bredde, des klarere samler teksten sig om selve arkitekternes planer og deres grafiske forbilleder i det fremmede. Begyndelsen er Lambert v. Haven, som formodes at kunne være ophavsmand til Sophie Amalienborg have. Højdepunktet er J. C. Krieger; afsnittet om ham optager over en fjerdedel af teksten. Hans virke værdsættes højt, han var vor »første og måske største« havearkitekt (s. 17), og denne dom afsiges på baggrund af studier over og vurderinger af hele Kriegers virke som havearkitekt. En sådan oversigt har vi ikke før haft. Efter ham tiltrækker navnlig Eigtved sig opmærksomheden; ham tilskrives her en række haveplaner, dog med et vist forbehold, og han nævnes f. eks. som den, der sandsynligvis har indført græsplænen i danske haver (s. 18), en ganske bemærkelsesværdig kulturhistorisk bedrift. Jardins meget selvstændige indsats danner afslutningen, hans samarbejde med Wiedevelt bringer spiren til det ny. – Mange af planerne er naturligvis trods forfatterens indsats stadig anonyme.

Det forekommer mig, at en af de ting, det er forfatteren magtpåliggende at få frem, er havernes kvalitet forstået som graden af tilegnelse af ånden i de »galliske« (og »vælske«) forbilleder. Desuden drejer det sig for ham om ikke blot at konstatere, hvor hurtigt overførelsen af forbillederne sker, han vil også ligesom karakterisere hastigheden: er det, man får, »avanceret«, »à la mode«, »en vogue«, eller er det »arkaisk«, »démodé«, »altmodisch«? En del mindre ånder holder ikke målet; når forfatteren vifter dem så energisk af, føler man dog trang til at gøre opmærksom på, at de nedsættende ord i hvert fald kun har berettigelse overfor netop dette kvalitets- og modernitetskrav. Og det er jo ingenlunde sikkert, at det har været det eneste krav, de har følt over sig. Af og til får man oprigtig medlidenhed med de stakkels mennesker, som for eksempel »vore gartnere«, der side 30 uformodet trækkes ind i dette fine selskab af arkitekter og bebrejdes, at de »endnu« i 1780 havde lært så lidt af Hirschfeld; denne filosofiprofessor i Kiel havde skrevet et par bøger, som udkom i – 1779!

En hovedsag er naturligvis, at bogen bringer gengivelser af mange haveplaner, 31, og haveprospekter, 12. De to ældste gengivne planer er fra 1660'erne, de øvrige fra efter 1690 (Blocks Horticultura danica fra 1647 nævnes ikke, han er dog optaget i Weilbachs *kunstnerleksikon*). Prospekterne bringes fortrinsvis som kilde for planerne, men giver læseren den fordel, at han ligesom ser haverne bedre i deres virkelige skikkelse. Men desværre er de jo næsten alle fra omtrent samme tidspunkt,

omkring midten af det 18. årh. – Man må være opmærksom på, at udeladelsen i visse tilfælde af kunstnernavn i billedteksten ikke altid betyder, at planen er anonym; navnet må så eftersøges i teksten.

Bag i bogen findes en ordliste, nogle henvisninger samt et nyttigt register, en højst fortjenstfuld nydannelse i serien; registret omfatter desværre ikke billedteksterne.

Bogen indeholder desuden 30 store fotografier fra nogle af haverne, som de ser ud i dag.

Povl Eller.

Glashistorie

ALFRED LARSEN, PETER RIISMØLLER og MOGENS SCHLÜTER: DANSK GLAS. Nyt Nordisk Forlag Arnold Busck. København 1963. 416 sider med 480 illustrationer (heraf 8 i farver), samt tekniske tegninger. – Pris kr. 185,- hft.

For 7–8 år siden publicerede Ålborgmuseets idérige og foretagsomme chef Peter Riismøller sine to artikler om nordjyske glas i »Arv og Eje« og grundlagde derved en helt ny forskning i dansk glastilvirkning i det 19. århundrede. Idet han gik ud fra en gruppe af glas med tydeligt lokalt tilhørsforhold, indkredsede og beskrev han på forbilledlig måde en produktion, der kunne henføres til de hidtil næsten ubemærkede nordjyske glasværker Conradsminde (1835–1857), Mylenberg (1852–1864) og Ålborg (1852–1925), og gjorde rede for disse glasværkers historie, driftsforhold og personale. Han har siden arbejdet videre med stoffet og udvidet arbejdsfeltet til også at omfatte århundredets øvrige danske glasværker, især da de store og velkendte foretagender Holmegård og Kastrup, og har vist nogle af sine resultater ved glasudstillingen på Louisiana 1961, i hvis arrangement han deltog, og ikke mindst ved glasafdelingen på hans eget museums jubilæumsudstilling 1963.

Nu har Riismøller gjort status i den foreliggende bog, ved hvis udarbejdelse han er gået i frugtbart samarbejde med den omhyggelige arkivforsker Alfred Larsen og glasteknikeren, Holmegårdværkets chef Mogens Schlüter. Stor og smuk er bogen, der er trykt (på krideret papir af hensyn til de mange billeder) i Krohns Bogtrykkeri med klicheer udført hos Peyrath. Når man ved, hvor svært det er at fotografere glas, må man ikke mindst beundre fotografen Karin Munk, der har leveret de henvend 500 optagelser af en sjælden egalitet og præget af en ukrukket redelighed. Bogens udstyr står i det hele fuldt på højde med, hvad nutidens forlæggere forstår ved kunstbøger (gerne dyre – denne er heller ikke egentlig billig). For at forebygge misforståelser skal det derfor straks bemærkes, at Riismøller selv i et afsnit om »hundrede års stiludvikling«, hvori der står mange kloge ord om håndværk, impulser og traditioner, slutter med om det 19. århundredes danske glassmagere at sige »Publikationen af deres hænders værk er ikke kunsthistorie, men kulturhistorie«.

Bogens forfattere har delt arbejdet således mellem sig, at Alfred Larsen som indledning skriver om glasindustriens historie, derefter gør Riismøller i bogens hovedafsnit rede for selve glassene, og til slut fortæller Mogens Schlüter om teknik og terminologi.

Alfred Larsen begynder sit afsnit med et kort kapitel om de ældre danske glas-

hytter i Danmark (16.–17. århundrede) og bringer heri hidtil ukendte oplysninger om flere jyske glashytter, af hvilke enkeltes eksistens ganske vist var konstateret gennem jordfund, men ikke tidligere har kunnet dateres. Hovedopgaven har dog været skildringen af glastilvirkningen i tiden 1825–1925, og det gøres i et oversigtskapitel og en gennemgang af hvert enkelt glasværks historie. For nogle glasværkers vedkommende foreligger der forarbejder (ikke mindst Riismøllers ovennævnte væsentlig mere omfattende behandling af de nordjyske glasværker, der dog har kunnet suppleres med nye oplysninger), for andre frembyder afsnittet næsten helt nyt stof. I det hele er det en udmærket og klar oversigt. Som det desværre ofte er tilfældet med historiske indledninger af den art (anmelderen angrer selv gamle undladelsessynder), må man undvære kildehenvisninger, selv om man brænder efter at få en nærmere specifikation af de »diverse arkivalier i Rigsarkivet«, hvortil der kortfattet henvises.

Riismøller indleder sit store afsnit om selve glassene med det før nævnte kapitel om stiludviklingen og gør dernæst rede for grundlaget for sin datering af glassene og deres henførelse til de forskellige glasværker. Det drejer sig især om illustrationer i værkernes priskuranter, for Holmegårds vedkommende et håndtegnet »katalog« fra 1853 og løbende prisfortegnelser kombineret med dette værks enestående prøvesamling med modeleksemplarer af glas fra hele værkets levetid, og hertil tekniske særegenheder (for Conradsminde vedkommende bl. a. konstateret ved Riismøllers egne udgravninger på tomten) og sikre traditioner i ejerslægter om enkelte glas' oprindelse. På dette grundlag er det lykkedes at skaffe så nogenlunde rede på det store materiale – alene dette er en imponerende præstation.

Resultatet fremlægges i den omfattende billedrække – med billederne på tavler til højre og tekster på siden overfor. Stoffet er disponeret efter brugstyper. Først kommer de talrige drikkeglas, begyndende med frimurerglas og sluttende med hankekrus, og derefter drikkebeholdere som karaffer, lommeflasker og brændevinsgrise. De sidste to femtedele af billederne viser de talløse andre genstande af glas til husholdningsbrug (tedåser, sukkerskåle og flødekander, mælkefade o. s. v.), til hjemmets brug i øvrigt (lysestager og lamper, fluefangere – og mændenes tobaksdåser) eller til mere specielle formål (som kopglas til åreladning eller apotekerglas, ja endog alterkander) – og til slut endelig en rad flasketyper. Teksterne giver almindelige katalogoplysninger om de afbildede ting, men tillige i hvert tilfælde en redegørelse for, på hvilket grundlag genstanden er henført til dette eller hint glasværk.

Da Elisa Steenberg i 1952 udgav sin fortrinlige bog om svenske 1800-tals glas, gik hun ud fra glasværkernes priskuranter og gav i serier af skematiske tegninger en så vidt muligt fuldstændig oversigt over det forråd af former og dekorative elementer, der i århundredets løb havde været udbudt til salg fra de svenske værker. Riismøller er gået den modsatte vej og bygger sin undersøgelse op ud fra den bevarede bestand af glas, sådan som han har lært den at kende ved flere års omhyggelig registrering af museers og private samlingers indhold. Metoden giver selvfølgelig ikke et udtømmende billede af den faktiske produktion. Man tænke blot på, at et mindre glasværk som Conradsminde i sin priskurant 1840 kunne udbyde ikke mindre end 300 numre til salg, og sammenligne dermed, at det antal genstande, Riismøller afbilder fra dette værk (som han dog har ofret ganske særlig opmærksomhed), kun løber op til ca. $\frac{1}{10}$ heraf. Glas er jo så skrøbelig en

vare, at talrige typer ganske naturligt må være totalt forsvundet. Men man vil også tro, at ældre hjem stadig gemmer mange glas fra det her behandlede århundrede; når de efterhånden kommer frem, vil der sikkert blandt dem være typer, der ikke kan identificeres på grundlag af denne bog.

Man forstår dog let, at museumsmanden Riismøller har foretrukket at publicere selve tingene frem for at bringe system i katalogtegningerne (der i øvrigt heller ikke ville bevirke fuldstændighed). Man forstår og deler hans glæde over dette opbud af det borgerlige Danmarks brugsglas, hvori håndværkerduelighed ofte er indgået i en heldig forening med det inspirerende materiales muligheder.

Man tror også gerne, at bogen giver et rigtigt helhedsindtryk både af vore glasværkers produktion og af, hvilke glas man kunne finde i danske gennemsnitshjem. I velhavende huse har man dog selvfølgelig dækket festbordet med krystal fra Val St. Lambert eller andre berømte udenlandske glasværker, og efterhånden som transportmidlerne forbedredes, har der sikkert også været en stigende import af billigere fremmede glas. Riismøller afbilder selv i enkelte tilfælde glas, om hvilke han ikke med sikkerhed tør sige, om de er danske eller importerede. Formsproget er i hele århundredet internationalt. Nye former, der kom på mode i udlandet, blev af konkurrencehensyn hurtigt taget op af de danske glasværker for efter kortere eller længere tid at gå af mode igen. Men der produceredes også ved alle værkerne »evige former«, der har deres oprindelse i udbredte traditioner ved de europæiske glasværker – ofte fra længe før vor hjemlige produktion satte ind. Vinglas af den type, der på Holmegård kaldtes »Anglaise« og – som navnet antyder – har engelske traditioner, afbildes i bogen i et antal af ikke mindre end 18 (med mindre variationer) fra tre forskellige glasværker; formen er produceret på Holmegård lige til vor tid. Om Holmegårds service Wellington oplyser Riismøller, at det under samme navn findes i et katalog fra Val St. Lambert 1855 og tidligt var i produktion på glasværket Friedrichsfeld ved Rendsborg (nedlagt ca. 1862 – dets glas ret udbredt i Jylland). Også dette glas har engelske aner. De to nævnte servicer synes i øvrigt at være de første tilfælde af servicedannelse inden for dansk glasproduktion kort efter århundredets midte. Det hænger sammen med nye overdådige moder i borddækningen (som skildret i Elisa Steenbergs omtalte bog), at det rige bourgeoisie ved den tid ønsker ved hver kuvert at sætte en række glas i samme form, men af varierende størrelse efter vinens art (og grønt til hvidvinen).

Mange gode og interessante oplysninger findes rundt omkring i Riismøllers billedtekster. Man finder således (fig. 176 og 204) omtalt glas med navne og årstal, der antagelig er graveret i den markedsbod, hvor de solgtes. Man mindes de gamle bøhmiske glashandlere, der drog landene rundt med deres trillebør eller bærekurv med glas og deres gravørhjul og på stedet graverede i glasset efter køberens ønske. »Graveret af Iserhorst, hvis hånd oftere findes på glas, solgt på sjællandske markeder«, skriver Riismøller. Hvem er i øvrigt denne Iserhorst? Man savner nogle personalia. Og et navneregister!!

Enkelte billedtekster indledes kort og godt med ordet: Falsum. Det drejer sig især om glas, der er dekorerede i nutiden for at blive mere attraktive i antikvitets-handelen, og som Riismøller afbilder til skræk og advarsel. Bogen vil sikkert bidrage til den prisstigning på selv jævne danske glas fra den omhandlede periode, der har fundet sted i de seneste år. Til gengæld kan man håbe på, at advarslerne mod de falske graveringer o. l. kan have en prohibitiv virkning (og måske at visse

antikvitetshandlers benævnelser som herregårdsglas, rakkerglas etc. erkendes som de romantiske modeord, de er).

Bogen afsluttes med Mogens Schlüters afsnit Teknik og terminologi. Det er simpelthen fortræffeligt. Jeg mindes ikke at have læst en så ligetil og klart forståelig indførelse i glassets tilvirkning, oven i købet anskueliggjort (ligesom en del af de efterfølgende fagudtryk) af en række praktiske tegninger. Og så ordlisten. Tænk om vi kunne få en række sådanne ordlister for mange flere håndværk. Adskillige af ordene har aldrig før været trykt på dansk, så de har måttet staves efter udtalen.

I enkelte tilfælde kunne man have ønsket et kulturhistorisk supplement til den tekniske forklaring (som forøvrigt slet ikke er uden historiske tilbageblik). Ordet Spidsglas forklares således som et glas, hvor stilkens er blæst sammen med kummen. Fremgangsmåden forklares og illustreres med en tegning – og til slut tilføjes: Udtrykket kun brugt på Holmegård, på Kastrup siger man: Glas med »ben i formen«, ben = stilk. Forklaringen er altså speciel Holmegård'sk og i kulturhistorisk belysning sikkert både for bred og for snæver. I Mathias Moths ordbog (ca. 1700) læser man: »Spidsglas kaldes et drikkeglas, som er spidset neden til og alt bredes op ad lig en top og står på en fod«. Man genkender let i denne beskrivelse det kegleformede glas, der står på spidsen på en flad fodplade, en gennem århundreder benyttet form i store og små glas, ikke mindst brugt som snapseglas. Riismøllers fig. 23–26 falder ind under denne definition, derimod ikke fig. 27, 30 eller 33, der siges »gjort som spidsglas«. Da der 1718 lavedes en inventarfortegnelse over det 1714 på Rosenborg indrettede glaskabinet, nævntes heri et stort antal forskellige spidsglas. Mange af disse kan den dag i dag med sikkerhed identificeres i glaskabinettet. Det drejer sig i næsten alle tilfælde om glas med omvendt kegleformet »kumme« med *påsat* stilk. Den mand, der har »katalogiseret« samlingen, har altså ved spidsglas forstået ethvert glas med nedad tilspidsende »kumme«. Han har næppe været fagmand, men må antages at have benyttet betegnelser, der var gængse i samtiden. – Selv om historiske bemærkninger af denne og lignende art hist og her kunne føjes til ordforklaringerne, er det dog som allerede sagt med den største glæde, man hilser dette afsnit, som næppe andre end Mogens Schlüter kunne have skrevet.

Har anmelderen i det hele taget i det foregående hist og her givet udtryk for »bessermachen«-tilbøjeligheder, skal det dog til slut fastslås, at det er med største tilfredshed, man ser tegnet billedet af en hidtil næsten overset side af det behandlede århundredes danske materielle kultur, og at man er de tre forfattere stor tak skyldig for det uhyre omfattende arbejde, de her har påtaget sig, og for den smukke og indholdsrige bog, der er blevet resultatet af deres indsats. Den vil blive slidt som et nyttigt værktøj for mange – ikke mindst for de kulturhistoriske museer.

Gudmund Boesen.

Den danske Æsop

ÆSOPS LEVNED OG FABLER. Christiern Pedersens oversættelse af Stainhøwels Æsop udgivet af BENGT HOLBEK. I: Facsimileudgave, II: Indledning og noter. Universitets-Jubilæets danske Samfund og Nordisk Institut for Folkedigtning, I. H. Schultz Forlag, København 1961–62.

Det sidste arbejde, som det lykkedes reformationstidens store danske humanist Christiern Pedersen at få afsluttet før sin død i 1554, var en oversættelse til dansk af Hainricus Stainhöwels tyske Æsop, der antagelig udkom 1476–77. Bogen, der blev trykt i Malmø og udgivet 1556, findes nu kun i ét (endda ufuldstændigt) eksemplar, som ejes af Det kongelige Bibliotek. – Teksten er nu blevet genudgivet i facsimile af folkemindeforskeren Bengt Holbek, som tillige har udarbejdet et lærd og grundigt kommentarbind, i hvilket han i en indledning behandler hele Æsop-traditionen og indsætter den danske Æsop i en sammenhæng, der i rum omfatter hele den europæiske kulturkreds tillige med de nærasiatiske riger, mens den i tid strækker sig helt tilbage til fabeltraditionens oprindelse i det uvisse. Udgaven fortjener opmærksomhed, ikke blot blandt danske filologer, litteraturhistorikere og folklorister, men også blandt de udenlandske forskere, der beskæftiger sig med de samme eller tilsvarende problemkredse. Nationalt set er Holbeks forskningsbidrag overordentlig væsentligt, fordi vor videnskabelige litteratur er så fattig på større behandlinger af fabeltraditionen. Det kan måske tillige opfattes som et symptom på, at folkemindeforskningen efterhånden er ved at konstituere sig som autonom disciplin. Udgaven er af en høj standard, rig på selvstændige synspunkter og slagkraftig i sin argumentation for deres holdbarhed. Holbek har inddraget hele den moderne forskning inden for området og udnyttet den med kritisk sans for, hvor skillelinien mellem det vederhæftige og den subtile nonsens løber.

Fabeltraditionen har sit udspring i den nære Orient eller i Ægypten. Slaven Æsop levede i det 6. årh. f. Kr., men traditionen er naturligvis ældre. Imidlertid er det væsentligt at slå fast, at alle de såkaldte æsopiske fabelsamlinger kan spores tilbage til den hellenske kulturkreds, hvorfra de er kommet til os ad to veje, dels via Byzants og dels via syd- og vesteuropæiske kulturcentre. Stainhöwels samling indtager en interessant nøglestilling i traditionens spegede historie, fordi den østlige og den vestlige udløber i den atter knyttes sammen; derfor kan Holbek med rette konstatere, at »dens forhistorie er intet mindre end fablernes historie i oldtid og middelalder«. Genren har, således som den er kommet til os, forbindelse med en bestemt, allerede i middelalderen udtyndet retorisk tradition, – men langt væsentligere end dette er det dog, ud fra en folkloristisk betragtning, at den rummer visse motivkomplekser, som kan genfindes i andre sammenhænge, og som netop derfor kan afgive basis for konklusioner af væsentlig betydning.

I perioden mellem romerrigets fald og år 1000 var gendigningsaktiviteten på fabelens domæne ringe; i stedet kopierede man de klassiske forbilleder, bl. a. de to betydelige romerske fornyere af den græske prosatradition Phædrus og Babrios. Herefter kommer der atter nye ting til; der udvikledes en mundtlig engelsk fabeltradition, og i Nordfrankrig fremkom der en betydelig digtning inden for genren. I det 13. årh. blandedes traditionen op med fortællestof af anden art, med europæisk dyredigtning og orientalsk novellistik. I Danmark udkom i 1555 Herman Weigeres berømte rævebog, der repræsenterer et »moderne« indslag i den digteriske aktivitet, både hvad angår stof og holdning. Det orientalske fortællestof har også afsat spor på dansk grund, i Christen Niensens *De gamle Viises Exempler og Hoffsprock* (1618).

Stainhöwels Æsop var som nævnt det første bevidste forsøg på at »samle« de sideløbende traditioner; samlingen kan betragtes som en populærvidenskabelig udgivelse: hensigten var helt enkelt den at underholde læserne (et mål, som vel blev

nået, idet bogen blev en succes overalt i Europa), – men ikke desto mindre har Stainhöwel med en forbavsende sikkerhed udvalgt de ældste og originaleste af de tekster, som han havde adgang til.

Christiern Pedersens oversættelse blev forskningen bekendt omkring 1880, da Det kongelige Bibliotek kom i besiddelse af sit unikke eksemplar. Bengt Holbek gør fortræffeligt rede for de mangeartede problemer, som dens tekst frembyder, ligesom han gennem sit motiv- og typeindex gør det forholdsvis let at placere den i sammenhæng med fabeldigtningen i øvrigt og at relatere den til de allerede foreliggende europæiske registranter over folkedigtningens motiver. Endvidere indeholder kommentarbindet en grundig bibliografi.

Holbeks studie i fabeldigtningen er perspektivfyldt og væsentlig. Den bør kunne interessere enhver, der beskæftiger sig videnskabeligt med kulturstrømninger, – også såfremt ens foretrukne interessefelt er den materielle folkekultur.

Aage Jørgensen.

Ballader i ny udgave

DANSKE VISER, Gamle folkeviser – skæmt – efterklang, ved ERIK DAL, Rosenkilde og Bagger, København 1962. 303 sider. Kr. 34.50, heft.

Danmarks førende folkeviseforsker, bibliotekar ved Det Kgl. Bibliotek, Erik Dal, følger i sine berømte forgængeres fodspor; ikke blot har han taget arbejdet med udgivelsen af Danmarks gamle Folkeviser op, som arvtager efter Grundtvig, Olrik og Grüner-Nielsen – han har nu også udgivet en »håndbog« i danske viser til afløsning af de ovenfor nævnte forfatteres folkelige udgaver, udkommet i årene 1867–1927.

Den nye »antologi til almenlæsning«, som Erik Dal selv kalder bogen, synes at imødekomme ethvert af de krav, man med rimelighed vil kunne stille til et værk af den art. Man hilser med glæde, at forfatteren straks i indledningen gør det af med den gamle, hævdvundne, men jo aldeles misvisende benævnelse »folkeviser« og erstatter den med det langt bedre udtryk »ballade«.

Udvalget af viser synes umiddelbart at være det punkt, der først kunne mane til kritik, idet samlingen af klassiske ballader (hovedafsnit I) ikke rummer meget nyt, men forfatteren kommer straks den kritiske læser i forkøbet, idet han anfører, at det gængse balladerepertoire simpelthen er det mest læseværdige. Dette synspunkt må man bøje sig for, og man noterer, at det altså først og fremmest er tilstræbt at lave en tidssvarende nyudgave af de klassiske ballader og ikke et udvalg af sjældnere sete viser. Nyt er det derimod, at forfatteren har medtaget viser helt frem til grænsen af den skillingsviseindustri, der slår igennem på overgangen til det 19. århundrede. Dette giver en interessant mulighed for at følge genrens udvikling og gør på udmærket måde opmærksom på, at visedigtingen ikke var slut, da adelsdamerne i 16. århundrede skrev den ned i de bekendte håndskrifter. Bogens hovedafsnit II og III (Skæmt og Efterklang) kommer således fortrinsvis til at indeholde temmelig ukendte viser. Dal gør opmærksom på, at forskeren af praktiske grunde er nødt til at opdele visematerialet i grupper, som f. eks. her i ballade, skæmt, efterklang, men at dette

ikke må forlede nogen til at tro, at viserne har været således fordelt i de originale »visemiljøer« – her har de været blandet mellem hinanden.

Bogen er forsynet med en 17 sider lang indledning, hvori findes forfatterens overvejelser med hensyn til tekstgengivelsen og historiske og andre kommentarer til de enkelte hovedafsnit. Her som overalt i bogen må man beundre Erik Dals evne til at forene den strengeste saglighed og videnskabelige vederhæftighed med det let læselige. Det er ikke nemt at forestille sig, at nogen skulle lade sig skræmme bort af hverken indledning eller noter i denne bog. Tilmed er den videnskabelige diskussion her og der strejft på inciterende måde.

Man ser med megen forståelse på forfatterens overvejelser med hensyn til tekstgengivelsen – der vel må have været udgiverens allersværeste problem. Det *må* være fristende at forfalde til at stykke viserne sammen af de bedste strofer fra hver opskrift, således at slutresultatet bliver det smukkeste opnåelige, men af saglige grunde er man taknemmelige for, at udgiveren har valgt at følge det af Grüner-Nielsen grundlagte strenge princip, at hver vise tages fra én kilde, der så fastholder visens form på et bestemt trin af dens levende udviklingshistorie. Ingen læser får så, som Dal selv siger, et galt indtryk eller bliver usikker overfor udgivelsens pålidelighed. Tilmed er originalernes ord og ordforråd bibeholdt – omend gengivet med moderne retskrivning, og enhver afvigelse fra originalen er indrammet i skarpe klammer.

Hver vise er forsynet med noter bag i bogen – valgte – ikke for få og ikke for mange. Registrene, der omfatter titler, førstelinjer og omkvæd, er umådelig nyttige for såvel den lærde som den læge læser, og litteratur- og kildeoversigter vil være til megen nytte for de sikkert mange læsere, der lader sig rive med til et dyberegående studium af den interessante viselitteratur.

Også æstetisk har Erik Dal haft en heldig hånd – ethvert skolebogsagtigt præg, som man med et gys har registreret ved tidligere udgaver er som blæst bort, typografien er god, siden smuk – og bogen er forsynet med 6 smukke træsnit af Marcel Rasmussen. En praktisk nyskabelse er det, at omkvædet er trykt foroven på hver side, så læseren bestandig bliver mindet om dets eksistens.

Kirsten Prange.

Grundtvig i portrætkunsten

POVL ELLER: N. F. S. GRUNDTVIG PORTRÆTTER. Med en indledning af STEEN JOHANSEN. Udgivet af Det nationalhistoriske Museum på Frederiksborg. 145 s. ill. 1962. Kr. 25.75.

I 1958 berigede museumsinspektør Eller vor ikonografiske litteratur med den første samlede behandling af *Adam Oehenschläger Portrætter*. Efter samme principper og i samme gedigne udstyr har Frederiksborgmuseet nu fremlagt museumsinspektørens udtømmende redegørelse for alle hidtil kendte og enkelte nylig opdagede billeder af Grundtvig (blandt de sidste må nævnes en blyantstegning af Wilhelm Marstrand: Grundtvig, udførende barnedåb).

Medens Eller i det førstnævnte værk selv skrev indledningen om Oehenschlägers udseende, har han denne gang allieret sig med bibliotekar, cand. mag. Steen Johansen (forfatter af *Bibliografi over N. F. S. Grundtvigs Skrifter I–IV, 1948–54*), som udfra sin store indsigt kyndigt og spændende præsenterer de »litterære Grundtvig-

portrætter« i afhandlingen: Om Grundtvigs ydre i samtidige udtalelser. Derefter behandler Povl Eller selv hele det omfattende portrætmateriale, i alt 33 kunstneriske fremstillinger samt nogle silhuetter og en række tildels fremragende fotografier (især Ad. Lønborgs optagelser fra Grundtvigs sidste levedage). Værkets portrætkatalog, med i alt 57 numre, er af fremragende standard: akkurat og gennemført i systematisk henseende, træffende i sine detailnotater om billederne og overalt fyldestgørende med hensyn til personal- og portræthistoriske oplysninger.

Både hvad angår billedgengivelse og billedbeskrivelse overgår Ellers arbejde sin forgænger, *Vilhelm Saxtorph*: Portrætter af N. F. S. Grundtvig (1932), en i øvrigt dygtig og påskønnet fremstilling. Povl Ellers og Steen Johansens skrift kvalificerer sig ikke alene som en videnskabelig undersøgelse, men i kraft af sit emne og fremstillingens form tillige som en righoldig kultur- og kunsthistorisk oplysningsbog. Næsten alle samtidens bedste portrætkunstnere »prøvede kræfter« med Grundtvig, og billedgalleriet er – navnlig fra hans modne og ældre år – overordentlig værdifuldt til belysning af hans rigt facetterede personlighed. Det nationalhistoriske Museum fortjener stor anerkendelse for dette værk, som helt igennem er et værdigt udtryk for institutionens høje arbejdsideal.

Henning Høirup.

Italiensk-dansk

ELSE KORNERUP: ENRICO MOCENNI. Den danske italiener i Siena. G. E. C. Gads forlag 1963. 228 s. kr. 18,00.

I 1959 udsendte fru Else Kornerup en biografi af den mærkelige eventyrer Edouard Vargas Bedemar. Fru K. har nu fortsat sine studier over sydlandske trækfugle i Danmark med bogen om Enrico Mocenni, en mand, der ikke nåede højt på strå son, grev Vargas, og hvis navn hidtil kun har været kendt af meget få danske. Mocenni var italiener, født 1779 i Siena. Hans mor Teresa Regoli (»den gule Venus«) var gift med en købmand Ansano Mocenni; hun spillede en rolle i datidens saloner, og hendes kavalier Mario Bianchi var formentlig Enricos fader. Enricos stilling i familien var derfor ubehagelig allerede fra barneårene. Efter en mærkelig barndom, der prægede ham for resten af livet – sky, selvsikker, stejl, et af skovens vrang træer, kalder fru Kornerup ham – rejste han 1796 til Danmark, hvor han lod sig indrullere som soldat; når han dukkede op i dette fjerne land, var det formentlig ved oberst Carl Baudissins mellemkomst. Efter nogle hårde år fik han 1799 indfødsret og blev udnævnt til virkelig fændrik. Året efter stak han af hjem med et skib til Livorno, muligvis ligefrem som desertør. Modtagelsen i hjemmet i Siena var yderst kølig, og allerede i oktober 1801 er Enrico tilbage i Kbh., hvor der nu fulgte nogle vanskelige triste år med fattigdom, gæld, små retssager, der kan belyses gennem breve især til søsteren og retsakter. 1805 søgte han da bort fra militæret (afsked som løjtnant) og kastede sig ud i undervisning i italiensk og lidt småhandel med italienske varer. S. å. udgav han den første originale italienske grammatik til brug for danske og gav fra nu af privat undervisning på universitetet. 1807 søgte Mocenni et ekstraordinært professorat i italiensk, der kun synes at være blevet hindret ved udbruddet af krigen med England. M. meldte sig straks som officer til Kbh.s forsvar og mistede ved bombardementet alle sine ejendele. Senere var han udstationeret som tolk ml. de spanske tropper og den danske befolkning, men fra

1809 havde han tjeneste i Kbh., hvor der nu fulgte 3 lykkelige år med nogen understøttelse fra familien i Italien, med en dansk veninde i lejligheden og med en voksende vennekreds; fru Kornerup gennemgår den efter en liste på 25, Mocenni selv har nedskrevet 1811; nævnte år kunne han i Kbh. udsende en trykt antologi med nyere italienske forfattere, for en måned efter at forlade Danmark. Efter en broders død var Ansano Mocenni blevet venligere over for Enrico, og sendte ham efter en hel del korrespondance rejsepenge. Turen skulle lægges over Paris, hvor den gamle mente, at sønnen kunne knytte værdifulde forbindelser, der kunne hjælpe til et embede i hjemlandet; uheldigvis mistede Enrico i Paris størstedelen af sine rejsepenge, spillede i fortvivlelse resten væk, overlevede dog en næsten tre ugers sygdom og slap takket være søsterens indgriben og siden også penge fra faderen bort fra Paris.

Hans liv i Siena, med penge- og familievrøvl, er af begrænset interesse for dansk historie. Nogen dygtig købmand var han ikke, han døde da også i 1843 som fallent. Hans kærlighed til Danmark holdt sig, i hans hjem kunne hans »landsmænd« (danskere) være sikre på at finde et tilflugtssted; han lod ligefrem på værtshusene i Siena opslå en opfordring til at besøge sig, og i den dagbog han anlagde for rejsen hjem til Italien har han siden indført en fortegnelse over danske gæster i sit hjem i Siena 1813–26, begyndende med maleren Eckersberg og sluttende med daværende kaptajn i artilleriet de Meza; indimellem er der mange prominente folk: Thorvaldsen, P. O. Brøndsted, Rudolph Bay, Chr. Molbech. Chr. VIII med Caroline Amalie kom vel ikke i selve hjemmet, men hilste på Mocenni og har i dagbogen noteret smukt, at M. var meget ægte dansk i sind og hjerte; snart efter forhøjedes hans militære titel fra kaptajn til major. Den sen. Fr. VII gæstede M. i hans hus i 1828, hvorom en marmortavle endnu bærer vidnesbyrd. Det sidste besøg af en dansk aflagde Rudolph Bay hos ham i dec. 1842; han fortæller, at M. da lå hen på sin sotteseng temmelig lig et kadaver, men straks genkendte Bay, der nu måtte fortælle vidt og bredt på dansk om Danmark, hvorved M. blev helt oprømt.

Det er et mærkeligt menneskeliv, fru Kornerup har aftegnet, en værdifuld bog, der her er opbygget af materiale, ofte småstykker hentet med megen flid og sporsans rundt om fra. Først og fremmest i italienske arkiver, især vel det Mocenniske familiearkiv (Legato Martelli) i Biblioteca Marucelliana, Firenze, og papirer i Biblioteca comunale i Siena, samt i familiebesiddelse, men også danske arkiver har ydet deres, justitsprotokoller, privatarkivers breve m. v. Fru Kornerup har derudover benyttet meget trykt materiale, bl. a. breve fra den prinsesse af Stolberg, en skrækelig kælling, der som grevinde d'Albany havde været gift med den sidste Stuart, men stak af fra ham og blev digteren Alfieris elskerinde. I sine breve karakteriserede hun uforbeholdent sine omgivelser, hvortil familien Mocenni hørte. Der er i biografien af Enrico givet værdifulde bidrag til dansk personal- og kulturhistorie, men derudover belyser den levende de kulturelle forhold i Italien i de meget forvirrede år før, under og efter den franske revolution. Fru Kornerup er naturligvis blevet optaget af sin skildrings genstand; men nogen helteskildring er det ikke blevet, hvad hun heller ikke har ønsket. Begyndelsen kan være lidt tung, og der kan indimellem være for detaljerede afsnit, som om M.s digte, der sættes højt af hans biograf, men ellers fængsles man af den skildring af et menneske – lidt fremmedartet – men sandfærdig, der her er givet.

C. Rise Hansen.

Markbøger og matematik

POUL RASMUSSEN: DE REGELBUNDNE LANDSKIFTER, deres beskrivelse og deres bestemmelse. Bol og By. Meddelelser fra Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. 2. 1962. 60 sider. Kr. 9,00, for medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening kr. 6,00.

Poul Rasmussens afhandling om De regelbundne Landskifter har en central plads i den landbohistoriske litteratur, der er vokset frem omkring de markbøger fra 1681–83, der dannede grundlaget for matrikuleringen af 1688.

For det første indeholder den en koncentreret kritisk oversigt over anvendeligheden af oplysningerne i markbøgerne og den værdi de har for landbohistorikeren. Derefter et afsnit af mere teoretisk karakter om de regelbundne landskifter i forhold til hinanden. Begge disse afsnit af bogen er læsestof omend af stigende sværhedsgrad.

Man kan ikke sige om det næste afsnit, at det er læsestof. I det giver Poul Rasmussen en instruktion om, hvorledes de regelbundne landskifter kan bestemmes ved hjælp af oplysninger i markbøgerne. Det er stof, der kræver enorm koncentration, og som må tygges igennem punkt for punkt for overhovedet at give udbytte.

Poul Rasmussen har ikke skrevet en monografi på basis af markbøger fra en bestemt egn eller noget bestemt område. Man kan snarere sige, at den her givne fremstilling bliver en almindelig teoretisk indføring i emnet »markbøger og landskifte«. Deri ligger afhandlingens hovedfortjeneste. Der er herefter ingen, der med rette kan hævde, at han ikke forstår på hvad grundlag og med hvilke metoder Poul Rasmussen er nået frem til sine resultater, – forudsat at vedkommende har sat sig ind i denne afhandlings emne og har forstået det.

Den sidste lille tilføjelse er desværre nødvendig. Det er erfaringsmæssigt uhyre vanskeligt at fremstille de resultater, man når frem til ved analyse af markbøger. Poul Rasmussen gør i denne afhandling et afgørende skridt i retning af at gøre denne analyse matematisk og at skabe et almindeligt system, hvorefter arten af regelbundethed i landskifte kan beregnes. Derved får bogen noget af lærebogens karakter; men den kan dog ikke anbefales som almindelig lærebog i landskifteanalyse, hvis man indlader sig på dette speciale uden noget kendskab til markbøger.

Der ligger megen tænkksomhed bag dette centrale afsnit i bogen, og måske er det netop det, der betyder den største svaghed ved bogen, for fremstillingen bliver derved formelagtig og dermed for abstrakt, med den følge at hensigten bag manipulationerne med tallene fortaber sig eller i hvert fald bliver uklar for den uindviede. Det kræver ganske overordentlig stærk koncentration at tilegne sig bogens hovedafsnit. Det ligger i sagens natur, at det må blive sådan, når man har sat sig for at beregne de talkombinationer, der er karakteristiske for de forskellige former for regelbundet landskifte. Selv om der ikke er mange, der kan høste reelt udbytte af denne mest abstrakte del af bogen, er det særdeles vigtigt, at Poul Rasmussen her har givet en nøgle til en del af sit efterhånden meget omfattende forfatterskab vedrørende landskifter. Som nævnt byder dette afsnit ikke på læsestof, det har håndbogens præg.

Der kan være grund til at omtale et par detaljer. Poul Rasmussen vil med vilje

undgå ordene bolskifte og solskifte som benævnelser for to former af regelbundne landskifter, blandt andet fordi man ved at bruge dem faktisk postulerer en ordning, som man ikke har garanti for er historisk korrekt. Det falder ganske sammen med mine erfaringer, men min reaktion var formuleringerne: delt »efter solskifteprincippet« eller »efter bolskifteprincippet«.

Opstillingen af trekantfiguren (f. eks. s. 28 f.) har fået en god forklarende tekst; alligevel tror jeg opstillingen havde vundet ved, at gårdrækken havde været opstillet lodret i stedet for vandret, bl. a. fordi man derved umiddelbart ville søge efter de oplysninger, der gives, i den naturlige læseretning. Det er selvfølgelig blot et spørgsmål om tilvænnning.

Afhandlingens sidste kapitel byder atter på regulært læsestof, og det ledsages af en byanalyse af overordentlig stor interesse, idet Poul Rasmussen har fremdraget en rebningsforretning fra 1584 vedrørende Nørre Årslev i Sønderhald herred. Han sammenligner nu de oplysninger om udlodning, der gives i 1584, med tal fra markbogen fra 1683.

Poul Rasmussen kobler herved sine landskifteanalyser sammen med et spørgsmål af den allerstørste rækkevidde: Kunne en rebning af agerjorden med tilhørende udlodning eller udparcellering af agre bevares gennem tiderne? På det punkt findes der mange skeptikere, fordi så umådelig mange forhold i det praktiske liv – og fra naturens side – gennem årene kunne tilsløre det ordnede princip. Det resultat, som Poul Rasmussen når til, kan lige straks synes at give støtte for denne skepsis, for det er ikke let for ham at finde nogen lighed imellem på den ene side proportionerne i udlodningstallene fra 1584 og på den anden side markbogens oplysninger om agrenes bredde og længde og deres areal i 1683. Tilsyneladende er der ikke ret meget i det regnestykke, der går lige op. Agrene i skiftet *Botofterne* var således gennemgående smallere i 1683, end man ventede efter udlodningstallene i 1584. Men der er en ganske enkel forklaring på ulighederne med hensyn til agrenes bredde og deres areal i 1584 og 1683, som Poul Rasmussen har formuleret i to slutsatser, den ene går ud på, at en væsentlig del af *Botofterne* ikke var under plov i 1683, men lå hen som udyrket jord, og den anden siger, at kun dele af de agre i byjorden, der blev uloddet i 1584, var under dyrkning i 1683.

Poul Rasmussen har med dette afsnit af sin afhandling leveret en analyse, der er meget betydningsfuld for agrarhistorien, fordi den vil fastslå sammenhængen imellem historiske kilder, der er ældre end markbøgerne, og markbogens opregning af tal. Der er et usikkerhedsmoment i regnestykket, som fremkommer ved sammen-tælling af de agerbredder, der opgives i markbogen uden hensyn til eventuelle tværdelte agre eller forpløjninger (hydagre), men det burde give større bredder i 1683 end ventet, og da de faktisk er mindre, kan det ikke her have grebet forstyrrende ind.

For mange vil siderne 57–58 i afhandlingen kun være lange rækker af tal; men de gemmer i virkeligheden over nogle sandheder vedrørende rebningen af agre, som det vil være af den største betydning for agrarhistorien at få slået fast. Det er mit håb at kunne vende tilbage til disse sider ved en senere lejlighed og forsøge at afdekke disse sandheder.

Der er grund til at sige Poul Rasmussen tak for et dygtigt og absolut uegennyttigt bidrag til dansk landbohistorie.

Ole Widding.

Kildepublikation for landbo- og lokalhistorikere

JENS HOLMGAARD: INDBERETNINGER OM KORNAVLEN I DANMARK 1778 og forslag til dens forbedring. (Bol og By. Meddelelser fra Udvalget for Udgivelse af Kilder til Landbefolkningens Historie. 3. 1962). 133 sider. For medlemmer af foreninger under Dansk historisk Fællesforening kr. 12,50.

Med denne bog er der givet et nyt bidrag til litteraturen om den for dansk landbohistorie – og dansk historie i det hele taget – så vigtige periode omkring og under de store landboreformer i 1700-tallet.

Guldbergregeringen udsendte i 1778 et cirkulære til amtmændene om hos proprietærerne at indhente betænkning om, hvordan man kunne skaffe rent korn og få den tilstrækkelig tør til eksport, og efter at besværelserne var indkommet, skulle amtmændene sammen med nogle af pågældende amts kyndigste proprietærer fremsætte forslag om de fremgangsmåder, der kunne anvendes.

Der er dog huller i samlingen. Der eksisterer ikke indberetninger fra alle amter, og adskillige proprietærer har siddet opfordringen overhørig. Sluttelig er der besværelser fra lensbesiddere. Af de bevarede indberetninger er det, landsarkivar Jens Holmgaard her har udgivet et udvalg, dog således, at udvalget rummer så mange synspunkter og faktiske oplysninger som muligt, mens trættende gentagelser og intetsigende skrivelser søges udeladt.

Indberetningerne giver vigtige oplysninger om kornavlens tilstand i landets forskellige egne. De vil derfor kunne benyttes med godt udbytte både af landbohistorikeren såvel som af lokalhistorikeren, for hvem de hidtil har været en ret upåagtet kilde.

I en indledning gør Holmgaard rede for både selve sagen som for de principper, hvorefter udgivelsen er foretaget.

Kornet var overordentlig urent og ofte fordærvet; det var »det tøjleri, hvormed vi forgav nordmændene.« – Ikke underligt, regeringen kunne nære bekymring for afsætningen. Rent og godt korn kunne næsten ikke avles under fællesskabet, hvor spredning af ukrudtsfrø fra naboagrene og blanding med andre kornsorter ikke kunne forhindres. Betænkningerne kommer derfor jævnlig til at afspejle det nyes frembrud og de forskellige godsejeres indstilling til reformerne. Jens Holmgaard giver en kort og særdeles klar oversigt over de væsentlige problemer: forholdet mellem hovedgårdens og bøndergårdens produktion, der for de mest indsigtfulde godsejere førte til konklusionen om, at det var nødvendigt at få udskiftningen fremmet. Holmgaard finder, at det tydeligt fremgår af betænkningerne, at regeringen m. h. t. udskiftningen »kunne bygge på en udbredt erkendelse i godsejerkredse af, at dette spørgsmål måtte finde sin løsning.« Den vigtige udskiftningslov af 1781 er således konsekvensen heraf. – Endvidere er der problemer som kornhandel, brændevinsbrænding, ensartet høstudbytte, godsejernes forskellige syn på bonden og bondens kapitalmangel. I det hele taget findes her, som udgiveren skriver, »et væld af konkrete og detaljerede oplysninger, som kan bidrage til et mere nuanceret billede af dansk landbrugs stade i 2. halvdel af 1700-tallet.«

Undertiden støder man på udtryk, der virker pudsige i vore øjne, som når amtmand Urne, Hald, skriver, at sædemarkerne skal luges for ukrudt »med behændighed paa bare fødder og af mandfolk i korte klæder« – naturligvis for at undgå

at nedtrampe og knække kornstråene. Foregangsmanden A. C. Teilman på Nørholm og mange andre med ham kvalte derimod ukrudtsfrøet ved at lade møddingen ligge så længe, til frøet var rådnet, og for at skaffe rent udsæd og forbedre bestanden afplukkede adskillige de bedste aks på ageren eller af negene, en metode, der har været brugt til vore dage.

Det ukrudt, landmændene over store dele af Jylland og i det hele taget på sandede egne frygtede mest, var halvsnylteren rugskjaller (*Alectorolophus apterus*), kaldet rås, skrad, skalter o. s. v. Her bekræftes bogstavelig talt sandheden af det gamle rim: »Rås å køs gør en mand brøløs.« Køs eller kås er hvene, *agrostis spica venti*.

Denne nyttige bog skal landbrugs- og lokalhistorikere nok komme til at påskønne.

H. K. Kristensen.